

TÓTH ÁGNES

Németek Magyarországon

1950–1970

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT

ARGUMENTUM KIADÓ

Budapest, 2020

A kötet megjelenését támogatta:

MAGYARORSZÁGI NÉMETEK
ORSZÁGOS ÖNKORMÁNYZATA

ERZSÉBETVÁROSI NÉMET
NEMZETISÉGI ÖNKORMÁNYZAT

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
KISEBBSÉGKUTATÓ INTÉZETE

BARANYA MEGYEI NÉMET ÖNKORMÁNYZAT
BARÁTÚR-MAGYARHERTELEND NÉMET NEMZETISÉGI ÖNKORMÁNYZAT
BONYHÁDI NÉMET ÖNKORMÁNYZAT
FEKEDI NÉMET ÖNKORMÁNYZAT
HARKÁNYI NÉMET NEMZETISÉGI ÖNKORMÁNYZAT
HÁSSÁGY KÖZSÉG NÉMET ÖNKORMÁNYZATA
HIMESHÁZA NÉMET ÖNKORMÁNYZATA
HOSSZÚHETÉNYI NÉMET KLUB
HOSSZÚHETÉNY KÖZSÉG NÉMET NEMZETISÉGI ÖNKORMÁNYZATA
KISKASSAI NÉMET ÖNKORMÁNYZAT
MAGYARSZÉKI NÉMET NEMZETISÉGI ÖNKORMÁNYZAT
MARÁZAI NÉMET NEMZETISÉGI ÖNKORMÁNYZAT
NAGYNYÁRÁDI NÉMET NEMZETISÉGI ÖNKORMÁNYZAT
NÉMET NEMZETISÉGI ÖNKORMÁNYZAT NAGYKOZÁR
ROMONYAI NÉMET NEMZETISÉGI ÖNKORMÁNYZAT
SZEKCSŐI NÉMETEK NEMZETISÉGI ÖNKORMÁNYZATA
SZŰR NÉMET ÖNKORMÁNYZATA
TORMÁS KÖZSÉGI NÉMET NEMZETISÉGI ÖNKORMÁNYZAT
ÚJPETREI NÉMET ÖNKORMÁNYZAT

A könyv a NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI ÉS INNOVÁCIÓS HIVATAL
által támogatott K 11 6209. sz. projekt keretében készült.

© Tóth Ágnes, 2020

Tartalom

Előszó	9
Bevezetés	11
Közelítések és kérdések. Vizsgálati szempontok, módszerek, források	11
Fogalmak – értelmezések	20
Kutatási előzmények és eredmények	27
Nemzetiségpolitika Magyarországon (1945–1970)	39
Régi-új nemzetiségpolitika a szovjetizálás időszakában (1945–1948/49)	39
A sztálini nemzetiségpolitika adaptációja (1950–1955)	47
Korrekció és visszarendeződés. Látszat és valóság (1956–1965)	62
A nemzetiségpolitika újragondolása (1965–1970)	72
Represszió a németekkel szemben (1948–1955)	85
Családegyesítés és/vagy visszahonosítási lehetőség (1948–1953)	85
Emberek – sorsok – hivatalok – eljárási módok	117
Hazatérés – de hová?	
Hadifogságból elengedett német nemzetiségűek internálása (1950–1953)	130
<i>Táborból táborba: Tiszalök, Kazincbarcika (1950–1952)</i>	130
<i>A táborok fölszámolása</i>	164
Diplomáciai erőfeszítések a német nemzetiségű internált hadifoglyok szabadon bocsátásáért (1951–1955)	209
A német nemzetiség szocioökonómiai jellemzői	225
Létszám és arány	225
Gazdasági, társadalmi helyzet	247
A nemzetiségi oktatás irányításának szervezete és tevékenysége (1950–1970)	269
Nemzetiségi Osztály: feladatellátás kompetenciák nélkül?	269
Szakfelügyelet: szakmai segítség vagy politikai kontroll?	298

Nemzetiségi oktatás	309
Folytonosság vagy tabula rasa? A nemzetiségi oktatás újjászervezése a háború után (1945–1950)	309
A német nemzetiségi nyelvtanítás megszervezése (1950–1952)	315
Holtpont: hiányzó döntések, tisztázatlan célok (1950–1953)	322
Nemzetiségi oktatás az „új szakaszban” (1953–1955)	325
A német anyanyelvű oktatás megszervezése	331
Törekvések és realitások (1956–1957)	347
A párt- és a szakapparátus küzdelme (1958–1960)	354
Az anyanyelvű oktatás megszüntetésének következményei (1961–1968)	364
A nemzetiségi oktatás mérlege (1950–1970)	378
A Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége	385
A Magyarországi Német Dolgozók Kulturális Szövetségének megalapítása (1954–1955)	385
Szervezeti felépítés – feladat – kompetencia	390
<i>A szövetségek helykeresése (1955–1959)</i>	390
<i>Az MSZMP szolgálatában (1960–1967)</i>	398
<i>A szervezet működésének óvatos demokratizálása (1968–1970)</i>	406
Közösségi igények és politikai elvárások.	
A Német Szövetség tevékenysége (1955–1970)	413
<i>Kulturális tevékenység</i>	413
<i>Állampolgári jogegyenlőség</i>	426
<i>Egyéni ügyek</i>	436
Nemzetközi kapcsolatok	442
A német–magyar államközi kapcsolatok és a Német Szövetség	451
A német kisebbségi sajtó (1954–1970)	461
<i>Freies Leben (1954–1956)</i>	461
<i>Neue Zeitung (1957–1970)</i>	470
Összegzés	493

Függelék

A Német Szövetség szervezeti felépítése, 1955–1973	507
A Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége Országos Választmányának Bizottságainak tagjai, 1969	510

A Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége	
III. Kongresszusán megválasztott Országos Választmány tagjai, 1969 ...	512
Felhasznált források és szakirodalom	515
Levéltári források	515
Sajtóforrások	524
Internetes hivatkozások	524
Szakirodalom	525
Rövidítések jegyzéke	559
Személynévmutató	563
Helységnévmutató	573

Előszó

Kevés szaktudományos munka áll annak a rendelkezésére, aki a Magyarországon élő nemzetiségek második világháború utáni történetéről, a többségi társadalommal való együttéléséről, a csoportok közösségeként való megszerveződéséről, társadalmi helyzetükről kíván tájékozódni. A rendszerváltozásig a folyamatok időbeli közelsége és a politikai hatalomnak a nemzetiségi kérdést (is) tabusító magatartása lehetetlenné tette, hogy a történettudomány a régióban élő nemzetiségek legújabb kori történetének kérdéseivel érdemben foglalkozzon. Az 1980-as években az óvatos politikai nyitás, a nemzetiségi kérdésnek Európában és a kelet-közép-európai országok egymás közötti kapcsolataiban való felértékelődése nyitotta meg a tudományos feldolgozás lehetőségét. Az elmúlt évtizedekben több nagy projekt szerveződött a határon túl élő magyar kisebbségi közösségek legújabb kori helyzetének feltárására, s e kutatások eredményeként kronológiák, dokumentumkötetek, monográfiák egész sora jelent meg, részben pótolva a magyar történetírás ebbéli hiányosságait.

Ugyanez a fokozott érdeklődés azonban nem figyelhető meg a magyarországi nemzetiségek kapcsán. A hazai kisebbségi közösségek legújabb kori történetéhez kapcsolódó témák leértékelődéséhez hozzájárult az a szemlélet is, amely szerint Magyarország 1920 után nemzetállammá vált, a kisebbségek aránya a legjobb esetben is csak 5% körül mozgott, s a kényszermigrációs folyamatok (németek kitelepítése, szlovák–magyar lakosságcsere, szomszéd országokból érkezett magyar nemzetiségű menekültek elhelyezése) lezárásával a nemzetiségi kérdés mind kül-, mind belpolitikai okok miatt a korábbiakhoz képest sokkal kisebb súllyal esett latba.

Véleményem szerint azonban egyetlen téma sem ítéltető meg csupán az össztársadalmi arányok alapján, főként akkor nem, amikor annak az együttélés-, illetve megéléstörténet az egyik fontos eleme. A statisztikai adatok szerint 1955-ben Magyarország 3257 településének 10%-át olyan városok és községek alkották, ahol a lakosság több mint 20%-a nem magyar anyanyelvű volt. E települések kétharmadában a németek, 16%-ában a délszlávok, 11%-ában a szlovákok aránya haladta meg a 20%-ot. A 222 német nemzetiségű községből 180-ban a németek aránya az összlakossághoz viszonyítva 20–50% közötti volt. Az Alföldön és a Dél-Dunántúlon elhelyezkedő megyék közül Tolna megye településeinek 40%-a, Baranya megye településeinek 36%-a, Pest megye településeinek 19%-a, Bács-Kiskun és Békés

megye településeinek 16-17%-a tartozott azon települések közé, ahol a nemzetiségiek aránya az összlakossághoz viszonyítva 20% feletti volt. Az elmúlt évtizedekben a magyarországi nemzetiségek területi elhelyezkedése szórványosodott, ami az együttélés kontaktzónáit s azok nagyságát tovább növelte. Nyilvánvaló tehát, hogy egy-egy kisebbségi csoport története, a velük kapcsolatos államhatalmi eljárási mód vagy egy többségi és kisebbségi csoport együttélése vizsgálatának a jelentőségét nem a csoport számossága adja. A közösség, a többségi társadalom és a politikai hatalom interakcióit, egymáshoz való viszonyát, viszonyulásait vizsgálva ugyanis a politikai hatalom működési módjai egy speciális területen válnak láthatóvá, ami a politikai struktúra és a társadalom egészének működésére vonatkozó tudásunkat gyarapítja. Nem lehet kérdéses tehát, hogy a magyarországi németek, s a többi itt élő nemzetiség története, a velük kapcsolatban alkalmazott államhatalmi eljárási módok, valamint a többségi társadalom és a kisebbség egymáshoz való viszonya a magyar nemzeti önismeretnek is a részét képezi, illetve kell hogy képezze. Enélkül csak ország van, de nincs közös haza. Reményeim szerint munkámmal ez utóbbi megteremtéséhez járulok hozzá.

Kutatásaimat a Deutscher Akademischer Austauschdienst (DAAD) három hónapos ösztöndíja (2013), a magyar állam Klebelsberg Kuno ösztöndíja (2014, 2016), a Bundesinstitut für Kultur und Medien (2016–2017), valamint az Országos Kutatási Alap (OTKA K 116209, 2015-2020) pénzügyi támogatása tette lehetővé. Köszönet érte. A kötet megjelenését a Társadalomtudományi Kutatóközpont, a Magyar Tudományos Akadémia, a Magyarországi Németek Országos Önkormányzata, valamint az Erzsébetvárosi Német Nemzetiségi Önkormányzat támogatta.

A munka során más módon is sokan és sokféleképpen segítettek. Hálás vagyok családom és kollégáim ösztönzéséért és biztatásáért. Köszönettel tartozom a levéltárosoknak, az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont könyvtárosa-
inak, akiknek a forrásismerete és szaktudása nélkül a dokumentumoknak csak egy kisebb körét értem volna el. A kézirat első változatának olvasásakor megfogalmazott észrevételeiért, konkrét kritikai megjegyzéseiért és javaslataiért külön köszönettel tartozom A. Sajti Enikőnek, Dobos Balázsnak, Egry Gábornak, Eiler Ferencnek, Földes Györgynek, Gyarmati Györgynek, Márkus Beátának, Valuch Tibornak és Vitári Zsoltnak. Az általuk megfogalmazott észrevételek egyrészt rávilágítottak az egyes kérdésekben köztünk megmutatkozó szemléleti, értelmezési különbségekre, ami a saját nézőpontom ismételt végiggondolására késztetett, másrészt lehetőséget nyújtott számomra, hogy figyelembe vegyem őket a szöveg végső formába öntésekor.

Budapest, 2020. június

ISBN 978-963-446-819-6

A kiadásért felel az Argumentum Kiadó igazgatója.

Olvasószerkesztő: TÓTH MAGDALÉNA

Borítóterv: HODOSI MÁRIA

Tördelte: LÁNG ANDRÁS

Nyomta az Argumentum Kiadó nyomdaüzeme.